

ՔՆՆԱԴՈՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԽՕՈՒԹԻՒՆ

Ռ. Խանազադի՝ Եղեալիզաբէ Մատենադարան. ուսումնասիրութիւն Թաւ-
րիզ, 1904. զինն է 10 կողէկ:

31 երեսներէ բաղկացած այս գրքոյկը կը շօշափէ այն
բաւական բարդ հարցը—թէ ի՞նչ դեր կատարած են ու կը
կատարեն իդէալիստ և մատերիալիստ վարդապետութիւնները
մարդկային կեանքի պատմութեան մէջ, Հեղինակը՝ հաւատա-
րիմ աշակերտ օրթոտոքս մարկսիզմի, անպայման ջատագով
կը կանգնի տնտեսական մատերիալիզմի: Քաղաքակրթութիւ-
նը, մարդկային պատմութիւնը կը դեկլարուի միմիայն, ըս-
ցառապէս տնտեսական գործօնով, թէ գաղափարական ֆակ-
տորը ոչ մէկ ազդեցութիւն չունի ազգերու և ժողովուրդնե-
րու պատմական բարեշրջումին, էվոլիւցիային մէջ: Կամ ուրիշ
աւելի հասկանալի խօսքերով, մարդիկ, մարդկային գործերը
կը վարուին միմիայն նիւթի՝ տնտեսական ուժի՝ ազդեցու-
թեան տակ, իսկ մտածումը՝ մտքի ուժը՝ մարդերու կեանքին,
անոնց ճակատագրին վրայ ընդորովին անզօր են:

Պ. Խանազադը կը հաստատէ, օրինակ, որ մարդկային
պատմութեան ամենախոշոր բողէքներէն մէկը, Ֆրանսական մեծ
յեղափոխութիւնը արդիւնք է միմիայն տնտեսական էվոլիւ-
ցիայի: Թէ Մոնտէսքիէօները, Վոլթէռները, Ռուսօները, Դիդ-
րօները և ամբողջ էնսիկլոպէտիստները, որ վերանորոգեցին
մարդկային ուղեղը, ապացուցին, հաստատեցին ու հռչակեցին
մարդկային իրաւունքները, ոչ մէկ դեր, ոչ մէկ ազդեցութիւն
չեն ունեցած մարդկային կեանքի, մարդկային պատմութեան
այդ հակայական յեղաշրջումին մէջ:

Այսպէս, հեղինակը ահնարելով պատմական այդ նշանա-
նաւոր դէպքին՝ կը գրէ. «այդ՝ ոչ թէ այն ժամանակուայ գիտ-
նականների քարոզած մտքերի և գաղափարների շնորհով է
լինում, այլ ԼՈՒՅ արդիւնաբերական միջոցների ու տեխնիկայի
զարգացման և տնտեսական յարաբերութիւնների փոխուելու
շնորհով»: Ուրիշ տեղ մը դարձեալ կ'աւելցնէ. «Եւ ընկաւ (ճոր-
Դեկտեմբեր, 1904.

տութիւնը) ոչ թէ XVIII ու XIX դարերի փիլիսոփաների մեծահատոր շարադրութիւնների ազդեցութեամբ, և այլ իրերի ընտանի ընթացքի, տնտեսական ներքին փոփոխութիւնների պատճառով»:

Ուրեմն, պարզ է թէ, այս տարամերժ էքսկլիզիվ աշխարհայեացքի համեմատ՝ մարդկային միտքը, մարդկային գործունէութիւնը ապարդիւն տարրեր են հասարակական երևոյթներու, կեանքի փաստերու առաջացումին ու դարգացումին մէջ: Մարդը դատապարտուած է տեսակ մը ֆատալիզմի և իր բոլոր ճիգերը ուղղելու կեանքի առաջագիծութեան մեքենան այսուայն կողմ, որպէսզի փութացնէ իր բարօրութիւնը—աւելորդ ջանքեր են: Ուրեմն գիտունը իր աշխատանոցը, տնտեսագէտն ու ընկերաբանը իր ուսումնասիրութիւններն ու հետազոտութիւնները, փիլիսոփան իր ընդհանրացումները կատարեն թէ՛ հշ—միևնոյն է...

Այս անխուսափելի եզրակացութիւնը հեղինակին ալ աչքէն չի վրիպիր, բայց պաշտպանողականի փոխարէն յարձակողական դիրք կը բռնէ և կը ճգնի հեղինութեամբ բանին տակէն դուրս ելլել: «Ի՞նչ—բացագանչում է՝ իդիօլոգը.—ուրեմն, մինչև այդ ժամանակ, անհատը ոչինչ անելիք չունի պատմութեան մէջ, նա պիտի ձեռները ծալած նստի, մինչև որ երբոր ընթացքը իրանց գործը կատարեն: Կը նշանակէ, մարդիկն էլ նոյն հլու մեքենաներն են կեանքի ձեռքում ու պիտի անխօս հպատակուեն իրանց ճակատագրին...» Ու կ'աւելցնէ. «Պիտի հրպատակուել, թէ չպիտի հպատակուել—այդ ուրիշ խնդիր է, միայն թէ այդպէս է կեանքը և այդպէս է անողոք պատմութիւնը: Սակայն եթէ անհատը անկարող է պատմութեան անիւը շուռ տալ ու նրա ուղղութիւնը փոխել, այդ դեռ իհարկէ չէ նշանակում, թէ նա—անհատը—ոչ մի կատարելիք դեր չունի: Ամենից առաջ, անհատը պէտք է բոլորովին անաչառութեամբ որոշի ու ըմբռնէ պատմութեան գծած ուղին, պիտի ուսումնասիրէ ու հասկանայ նրա ներկայ շրջանի ստեղծած հանգամանքները, պայմանները և ամեն կերպ ջանալով յարմարուել այդ հանգամանքների հետ, ամբողջ ուժերով պէտք է աշխատի, որ մարդկութիւնը կարելի եղածին չափ շատ և հաւասարապէս օգտուի զրանցից»:

Այս բոլոր խօսքերը առանց պատասխանելու եղած առարկութեան, առանց ջրելու այդ շփոթեցնող եզրակացութիւնը, մարդուն իմացական, բարոյական և տնտեսական գործնէութեան բացարձակ անզօրութիւնը կը շեշտեն իրերու ընթացքին վրայ: «Մարդ կեանքի ձեռքում մի հլու մեքենայ է»։ անհատին միակ

պարտականութիւնն ու գործը պէտք է ըլլայ «յարմարուել» այն հանգամանքներուն ու պայմաններուն հետ, որոնց մէջ կ'ապրի:

Այս տեսութիւնը՝ որքան անընդունելի, նոյնքան վրդովեցուցիչ է, որովհետեւ ան կը հռչակէ մարդուն անկարողութիւնը՝ իր ճակատագրի տնօրինութեան մէջ:

Ի հարկէ, կասկած չկայ, որ տնտեսական ֆակտորը՝ պատմական էվոլյուցիային մէջ խաղացքը է ու պիտի խաղայ առաջին, մեծագոյն, տիրական դերը: Բայց այդ միակ գործօնով բացատրել կուտուրայի, քաղաքակրթութեան զարգացումը — դժուար պիտի ըլլար: Հասարակական երեւոյթները չափազանց բարդ են, այնպէս որ անոնցմէ անսխալ ընդհանրացումներ, օրէնքներ հանելը, շատ հեշտ է:

Մարկսին փառքի տիրողսը անոր մէջ է, որ ընկերարաւորութեան — սոցիոլոգիային — կերարկելով գիտական մէթոտը՝ կըցաւ պատմական իրողութիւնները ուսումնասիրել ու բացատրել այնպիսի ձևով մը, որը գիտական է: Մարկսը դտաւ, որ ամբողջ պատմութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ դասակարգային կռիւ մը, և թէ ամբողջ պատմական էվոլյուցիան կը դառնայ տնտեսական տուանցքներու շուրջը: Այսպէս Սպինոզայի ցեղակիցը վճռապէս ապացուցեց, որ տնտեսական գործօնը կուտուրական կեանքի խարխալն է: Բայց թէ Մարկսը չէր ընդուներ այդ գործօնէն դուրս, կամ անոր հետ զուգընթաց ուրիշ գործօն, որը արագացուցած կամ դանցադեցուցած ըլլայ պատմական էվոլյուցիայի ընթացքը — հազիւ թէ կարելի ըլլայ հաստատապէս պնդել այդ մասին:

Եթէ ինքը՝ Մարկսը՝ վերածնունդը ու իրեն հետևողներուն մէջ ընկնէր, ապահովաբար պիտի վերաւորուէր իրեն վերագրուած այդ պապական անսխալականութեան համար, որով կը խօսին պ. Սանազադները...

Կապիտալիստ հանճարեղ հեղինակն անգամ իր մէկ քանի ենթադրութիւններուն մէջ սխալուեցաւ: Իր կատարած փառաւոր ճիգէն հիպոստացած՝ կը հաստատէր որ կապիտալիստ կադմակերպութիւնը իր մէջ պարունակող քայքայման ուժին իսկ հետևանքով՝ պիտի տապալի քիչ ժամանակի մէջ — և Մարկս այդ ժամանակը 19-րդ դարէն անդին չէր անցներ: Բայց անցաւ 19-րդ դարը և բոլորժուա կադմակերպութիւնը դեռևս կանգուն է և մի գիտէ, թէ երբ կը հասնի Մարկսի գուշակութիւնը: Մարկս կը հաստատէր նոյնպէս, որ փոքրիկ սեփականատիրութիւնը քիչ ժամանակի մէջ տեղի պիտի տայ մեծ սեփականատիրութեան առաջ: Բայց այսօր Եւրոպայի մէջ կա-

տարուած վիճակագրութիւնները ցոյց կուտան, թէ Մարկս իր այդ ենթադրութեան մէջ ալ սխալած է: Փոքրիկ սեփականատիրութիւնը՝ մանաւանդ գիւղատնտեսական՝ ոչ միայն չի ջնջուիր, այլ կարելի է ըսել, որ կ'աճի հետզհետէ, գոնէ առայժմ:

Այս ամենը կ'ապացուցանեն, որ վտանգաւոր է ըացարծակ վճիռներ արձակել: Մարդկային ամեն երևոյթ յարաբերական է: Այսօրուան ճշմարտութիւնը՝ վաղուան սխալն է: Մարդկային միտքը՝ այս կամ այն հեղինակութեան անունով՝ որքան որ ալ անոնք անժխտելի ու բարձր ըլլան—երկաթէ շրջանակներու մէջ առնելը՝ մեղանշել է նոյնիսկ էվոլիցիայի օրէնքին դէմ:

Չ.

Զիրամի՝ «Միրոյ Զոհեր» պօէմա, Բաղու, 1904. դ. 3 կողմի:

«Միրոյ Զոհեր»-ուն նիւթը կը դառնայ խաբուած և մայր դարձած աղջկան մը շուրջը, որ «անպատուութիւնէ», ամբոխային դատաստանէ խոյս տալու համար գետակի մէջ կը նետէ իր զաւակը և յետոյ իր գործած եղենէն խղճահարուած՝ ինքն ալ կ'երթայ միանալ իր անպսակ սիրոյ պտուղին:

Աղջիկ-մայրիբուռ դրաման հին է ու սովորական: Հետաքրքիրը այս պօէմային մէջ այն է, թէ ինչպէս մշակած է հեղինակը այդ հասարակ թեման: Շերամը արտիստի խառնուածք չունի: Տաղաչափական արուեստի նկատմամբ ունեցած հասկացողութիւնն իսկ շատ թերի է: Մաքուր ներշնչումի փոխարէն ան կը դիմէ այլևայլ հնարքներու... «Միրոյ Զոհեր»-էն չափազանց ոտմանտիկ հոտ կը բուրէ: Եւ այդ՝ գուցէ անոր համար, որ հեղինակը անկեղծօրէն չէ զգացած իր նիւթը: Այդ աղջիկ-մօր դրաման աւելի մտածին է, քան իրական: Պատկերին շրջանակը ոտմանտիկական հասարակ էֆֆէկտներովը կադմուած է: Հեղինակը պօէման «ւարանոցային կեանքից» է վերցուցեր, որպէսզի դիւրութիւն ունենայ ոտմանտիկ դէկորի մը՝ այսինքն լուսնեակ գիշեր, անտառ, գետակ և այլն-ի մէջ պարզելու: «Միրոյ Զոհերը» ոչ միայն գեղարուեստի, այլև հոգեբանութեան ու տրամաբանութեան պարզ օրէնքներուն դէմ կը մեղանշեն: Շերամի հերոսուհին՝ հօրը յանցանքը զաւակին քաւել կու տայ...

Հայրդ ինձ խաբեց, հիմայ դու քաւիր

Նորա յանցանքը, փրկիր, աղատիր

Նորա խեղճ հոգին...

Չ.